

Що ховається за справою Сноудена?

Або

Як дивний утікач відкрив нову міжнародну епоху

УДК 321.75:327

Тома ГОМАР,
керівник відділу
стратегічного розвитку
Французького інституту
міжнародних відносин

Едвард Сноуден здобув популярність після нещодавнього скандалу. Які психологічні та політичні мотиви спонукали його оприлюднити секретну інформацію про програму PRISM? Герой для одних, зрадник для інших, він став уособленням зрушень, що відбулися в нашій цивілізації завдяки розвитку інформаційних і комунікаційних технологій. Справа Сноудена нагадала найважливішим людям про те, що шпигунство – одне з найдавніших світових явищ, а також прогрес у галузі політичної лібералізації жодною мірою не заважає державі опікуватися прихованими від сторонніх очей справами. Навпаки він тільки стимулює діяльність такого роду. Важливо відзначити, що якщо шпигунство з най-

давніших часів є невід'ємною частиною державної влади, створення та розвиток служб розвідки припадає на другу половину XIX століття. Останніми роками звучать голоси із застереженням небезпечної тенденції, характерної як для авторитарних, так і демократичних режимів: використання електронних засобів для стеження, спостереження, іноді навіть репресивних дій.

Випадок зі Сноуденом показує, що одна людина здатна дестабілізувати всю систему дипломатичних відносин. Тому необхідно зрозуміти глибинні мотиви вчинку, як і оцінити реакцію, ним викликану. Едвард Сноуден домагається оприлюднення даних і документів, що свідчать про втручання держави в приватне життя громадян і про таємні угоди американської влади з певними неофіційними колами. Зрозуміло, що в такій делікатній сфері можливі будь-які маніпуляції. Проте справа Сноудена продемонструвала фундаментальну розбіжність позицій громадянського суспільства та держави з приводу балансу між особистою свободою і національною безпекою. Хоча ця стара

Summary
Comes the actual convergence of different countries in the face of the digital revolution that threatens to take away part of the state of its sovereign prerogatives. There is a risk that the security services and the authoritarian and democratic countries will present the influx of digital information as a global threat, since September 11, played a similar role of "international terrorism."
Key words: diplomatic relations, Edward Snowden, intelligence, espionage, personal freedom, national security

суперечка актуальна для всього світу.

ПРО СПРАВУ СНОУДЕНА КРАЩЕ ЗА ВСІХ ГОВОРІТЬ ПУТІН

Історія Едварда Сноудена – аж ніяк не поодинокий випадок. Насправді він – представник тієї численної незалежної спільноти, яка все рідше заявляє про себе, відкидаючи «інтереси держави» та закулісні ігри істеблішменту. Навіть найактивніші члени цієї спільноти зберігають анонімність. Проте Сноуден за якийсь кілька днів став всесвітньою знаменитістю. За іронією долі він знайшов притулок у Росії, змусивши пригадати про дисидентів часів холодної війни. На деяких моментах його життя варто зупинитися.

Батько Сноудена – офіцер берегової охорони, мати – федеральний службовець. Можливо, тому Едвард рано виявив любов до інформаційних технологій. У 2004 р. він намагався вступити до спеці-

альних військ армії США – свята святих американської військової машини; спроба закінчилася невдало внаслідок перелому ніг під час тренувань. Тільки після цього він почав працювати аналітиком у розвідувальному співтоваристві.

Білий дім явно стривожений одкровеннями Едварда Сноудена, звісно, більше з політичних, ніж із практичних причин. Справді, скандал ставить американську владу у двозначне становище. Адже одним із головних елементів своєї зовнішньої політики США вважають свободу висловлювань, особливо в мережі Інтернет, і водночас в ім'я священної війни з тероризмом здійснюють безпрецедентну програму стеження за громадянами своєї країни та мільйонами громадян іноземних держав. Цілком очевидно, що президент Барак Обама, юрист за освітою та лауреат Нобелівської премії миру, не здатен контролювати військовий апарат і розвідку. Довід-

Тома Гомар. Що ховається за справою Сноудена? Або Як дивний утікач відкрив нову міжнародну епоху

ково: бюджет американського розвідувального відомства у 2011 р. сягнув 75 млрд. дол., збільшившись у 2,5 раза порівняно з 2001 роком. На прес-конференції Б. Обами, яка відбулася 8 серпня, американський президент виправдовував використання електронних форм спостереження необхідністю знайти «голку в стозі сіна світових телекомунікаційних систем» і заявив, що «не вважає містера Сноудена патріотом».

З точкою зору американського президента не згоден його російський колега, який вміло використовує випадок зі Сноуденом у своїх публічних виступах. У ході довгого інтерв'ю «Першому каналу» й агентству Associated Press 4 вересня 2013 р. Володимир Путін представив Сноудена дисидентом, утікачем з Америки, борцем за «права людини». Путін послався на відсутність угоди про екстрадицію між Росією та Сполученими Штатами, мимохідь зазначивши, що Вашингтон відмовляється видавати російських громадян, чії руки заплямовані кров'ю, у той час як Сноуден не скоював злочинів. Потім він оголосив, що втікач зв'язувався з російським консульством у Гонконгу та просив у Росії підтримки в його особистій боротьбі з адміністрацією Обами. За твердженням Володимира Путіна, ця пропозиція була відхилена, оскільки Росія – не яка-небудь неурядова організація, а держава, що захищає свої національні інтереси. Тому Москва погодилася надати притулок тільки за умови, що гість не продовжуватиме свою діяль-

ність на російській території і таким чином не зіпсує відносини з Америкою. Водночас Президент РФ заявив, що якби в Росії з'явився свій Сноуден, він відповів би за всією суворістю російського закону.

Це демонструє фактичну конвергенцію різних країн перед обличчям цифрової революції, що загрожує забрати у держави частину її суверенних прерогатив. Російський президент пояснює своє рішення турботою про традиційну систему міждержавних відносин, а не зацікавленістю долею дисидента. Говорячи про особистість утікача, Путін висловлює щире здивування: «Ви знаєте, я іноді думаю про нього, це дивний суб'єкт». Тим більше дивно, за словами Путіна, що він сам влаштував собі настільки непросте життя. З часом, вважає Президент Росії, Америка, можливо, й сама зрозуміє, що Сноуден – борець за свободу із власними переконаннями і зовсім не заслуговує на те, аби його вважали зрадником або шпигуном. Компроміс можливий, однак Володимир Путін не поспішає уточнити, яким він міг би бути, і на завершення говорить, що Едвард Сноуден бачить себе поборником високих ідеалів, заради яких можна принести жертву. «Це його вибір!»

Безпосередні результати одкровення Сноудена найвідчутніше проявилися в контексті російсько-американських відносин: його справа набула для Москви та Вашингтона символічного значення. Після обрання Барака Обами президентом у 2008 р. російсько-американські

відносини стали поліпшуватися: політика перезавантаження, проголошена новим лідером Сполучених Штатів, була спрямована на відновлення зв'язків із Москвою, підірваних за часів правління Джорджа Буша. Мета полягала в тому, щоб мінімізувати шкоду, яку непримиренна позиція Росії могла б завдати інтересам Америки, і намітити конкретні сфери співпраці з певних питань, у першу чергу – контртерористичних операцій. Переобрання Обами президентом у 2012 р. збіглося в часі з поверненням до Кремля Володимира Путіна, який твердо вирішив і далі проводити жорстку лінію в зовнішній політиці, сподіваючись, що це принесе свої плоди. Дратівливі чинники у відносинах двох країн помітно примножилися: Москва все менше готова терпіти чванливий і повчальний тон Вашингтона, намагаючись максимально використовувати ідейний розброд, що панує на Заході, аби підкреслити особливий шлях власного розвитку й унікальність своєї зовнішньої політики.

Справа Сноудена ще більше ускладнила відносини, затьмарені безліччю спірних питань – від справи Магнітського до системи ПРО. З часів війни в Лівії російсько-американська конфронтація була найбільш відчутною в сирійському і, як наслідок, іранському питаннях. Москва дорікає Вашингтону, Парижу та Лондону за вельми вільне трактування нових ініціатив ООН у галузі міжнародного права: ідеться про концепцію R2P

(Responsibility to Protect). Справа Сноудена сприймається як чергова моральна поразка США, у той час як Росія постає у вигідному світлі, мало не еталоном гостинності та толерантності. Так само як і Гуантанамо, слово PRISM стало символом відходу від демократичних цінностей у країні, яка не може знайти баланс між своїми конституційними принципами та боротьбою з тероризмом. Пославшись на справу Сноудена, Путін, звичайно, не забув нагадати про це протиріччя, заявивши, що саме воно стало причиною падіння морально-авторитету Америки.

Із 2008 р. адміністрація Обами за допомогою «електронної дипломатії» намагалася наповнити реальним змістом термін «розумна сила», покликаний повернути привабливість американському образу після восьми років перебування при владі Буша. Ішлося про те, щоб підвести теоретичну базу під «принцип комунікабельності», згідно з яким вплив суб'єкта безпосередньо залежить від його здатності створювати зв'язки та контакти і таким чином розповсюджувати свої ідеї, завойовуючи довіру інших. Усе це мало відношення до «м'якої сили», у той час як викриття Едварда Сноудена засвідчило, якою мірою володіння інформаційними технологіями і контроль над ними є важливими для проведення Америкою політики «жорсткої сили». Мабуть, на електронну дипломатію покладалося місяць за завдання, оскільки вона повинна була безпосередньо сприяти «демократи-

зації» світу, поставивши на чільне місце свободу в Інтернеті та свободу Інтернету. У травні 2009 р. Гілларі Клінтон презентувала програму «Мистецтво управління державою у XXI столітті», яка передбачає вихід за рамки традиційних дипломатичних міждержавних відносин і вступ до нової ери, що має ознаменуватися прямими контактами між державою та індивідом і всередині спільноти індивідів. У січні 2010 р. Клінтон виголосила промову, у якій ратувала за скасування будь-яких «електронних» кордонів, аби уникнути появи інформаційної залізної завіси.

У той же час Агентство національної безпеки займалося збором і використанням мета-даних, не звітуючи ні перед ким. Значну частину інформації вдалося отримати завдяки тісній співпраці з найбільшими американськими інтернет-компаніями (власниками пошукових систем, соціальних мереж, виробниками з'єднувальних кабелів, тощо). Саме ці закулісні угоди між АНБ і фірмами, діяльність яких передбачала емансипацію особистості та демократизацію, – угоди, що існують донині, – стали для широкої публіки головним відкриттям Сноудена. Об'єднання можливостей держави з ресурсами приватних підприємств безпосередньо служить інтересам Сполучених Штатів: воно створює безпрецедентну концентрацію влади в глобальному масштабі.

Справа Сноудена, якщо говорити про непрямі її аспекти, поставила європейців у край принизли-

ве становище, про що люб'язно нагадав Володимир Путін. Заборонивши проліт над своєю територією літака Ево Моралеса через підозри в тому, що той намагається доставити Сноудена з Росії до Болівії, Париж, Мадрид, Рим і Лісабон «прогнолюся» перед американською імперіалістичною республікою. Історія зі Сноуденом збіглася в часі з переговорами, які розпочалися між США і Євросоюзом щодо ТТІР (Угода про трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство), за допомогою чого Вашингтон розраховує закріпити свою технологічну та економічну перевагу над Європою. При цьому ігноруються принципи роботи СОТ та організаційні ініціативи країн-членів БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай і ПАР). Красномовне мовчання європейців видає звичку, вірніше, – байдужість європейських лідерів до прямих або непрямих форм тиску з боку Сполучених Штатів.

Мовчання Парижа можна пояснити двома причинами, які торкаються природи його взаємин із союзниками. По-перше, співпраця з Вашингтоном, особливо у сфері боротьби з тероризмом, завжди була дуже тісною. Довідково: з 2002 по 2009 рр. у Парижі розміщувався антитерористичний центр Alliance base, який використовувався для оперативного обміну розвіданими між США, Великою Британією, Німеччиною, Канадою, Австралією та Францією. Кампанії в Лівії та Малі, як і передбачувані удари по Сирії, зміцнили військово-політичні зв'язки між Парижем і

Вашингтоном, незважаючи на доволі сильне тертя років десять тому через Ірак. По-друге, безмовність Парижа, ймовірно може пояснюватися тим, що він сам вдається до схожих методів спостереження. Відсутність реакції з боку європейців можна також пояснити – і це буде основна причина – їхньою нездатністю стати головним промисловим і політичним центром розвитку Інтернету. Існує думка, що в плані розвитку інформаційних технологій Старий Світ поступово деградує. У цьому, мабуть, і полягає справжнє значення справи Сноудена: вона виявила слабкість Європи.

ВІДСТАВАННЯ ПРИНЦИПІВ

Неорганізована, але рішуче налаштована маса активістів, борців і просто громадян бажають домогтися «демократизації» Інтернету за допомогою самого Інтернету, тобто шляхом нескінченного збільшення майданчиків для дискусій, сподіваючись, що цей незворотний процес спричинить перетворення існуючих інститутів і перегляд сталих позицій. Інформаційні

технології надають безмежні можливості для «узгоджених дій», за висловом Ханни Арендт. Термін «empowerment» означає надання та отримання влади індивідами або групами людей з метою впливу на політико-економічні умови, у яких вони живуть. Зміні підлягає також уся соціальна сфера, під загрозою опиняються найбільш неприступні твердині та «заборонені зони», такі як зовнішня політика, оборона та безпека. Утім, форми участі в цій діяльності можуть значно різнитися залежно від людини, яка її здійснює: одні залишаються в рамках закону, інші вважають за потрібне вийти за ці межі.

Важко, наприклад, порівнювати проект «Вікілікс» зі спільнотами Anonymous і Telecomix. Важливо зрозуміти політичні мотиви, якими керуються ці різні групи та ініціативи. «Вікілікс» відтепер міцно асоціюється з іменами Джуліана Ассанжа, який переховується в посольстві Еквадору в Лондоні з червня 2012 р., і Бредлі Меннінга, засудженого в серпні 2013 р. на 35 років позбавлення волі за розголошення секретних

Тома Гомар. Що ховається за справою Сноудена? Або Як дивний утікач відкрив нову міжнародну епоху

матеріалів. «Вікілікс» відкрито ставить під сумнів принцип «інтересів держави» та проголошує себе «альтернативною» владою. Навпаки, група Anonymous об'єднує найрізноманітніші спільноти інтернет-користувачів, які називають себе поборниками права на свободу висловлення в Інтернеті й не тільки. Це різноманітна маса людей, яку набагато більше цікавить пошук слабких місць у захисних системах великих організацій, ніж розроблення якогось проекту. «Вікілікс» і Anonymous висловили підтримку Едварду Сноудену, який отримав тимчасовий притулок у Росії в липні 2013 р., куди прибув у супроводі Сари Харрісон, юридичного радника «Вікілікс». Варто відзначити, що їхні одкровення стають відомими завдяки кричущим заголовкам у світовій пресі. Група Telecomix, яка менше розрекламована ЗМІ, проводить акції, спрямовані на відновлення комунікаційних засобів після того, як їх відключають за рішенням урядів, що вдаються до репресій з метою придушити рухи протесту, – як це було, наприклад, у Тунісі, Єгипті та Сирії.

«Інтернет-культура», що зародилася у другій половині 1960-х рр., підживлювали одночасно два джерела, значно ближчих, ніж це здається американським дослідникам: військова наука, що стоїть біля витоків ARPANET (комп'ютерна мережа, яку фінансував Пентагон, що у 1990 р. припинила своє існування), і протестний рух, який виступав проти війни у В'єтнамі. «Інтернет-культура» близька до контркультури, є вкрай

різноманітною та розвивається зусиллями переконаних лібералів (у тому сенсі, який вкладають у це слово в Америці), лібертаріанців, лівих радикалів, анархістів, комп'ютерних фанатів – тобто людей, які обстоюють свободу висловлювань і самовираження, їхніх об'єднань та організацій. У цьому сенсі можна провести історичну паралель між справою Сноудена та публікацією «пентагонівських документів», що стали точкою відліку для міркувань Ханни Арендт про «процеси прийняття урядових рішень» і механізми, за допомогою яких керівництво країни поширює «обман».

У 1971 р. Деніел Елсберг, військовий аналітик корпорації RAND, передав газеті The New York Times близько 7 тис. сторінок секретних документів з описом військових дій у В'єтнамі. Природно, Елсберг висловив підтримку Джуліану Ассанжу і Бредлі Меннінгу. У нещодавньому виступі він зазначив, що ступінь ефективності та можливість вторгнення в приватне життя, які мають американські розвідувальні служби, «на сьогодні незрівнянно вищі ніж у попередню доцифрову епоху». На думку Елсберга, Едвард Сноуден не побоювся «поставити на кін своє життя», аби повідомити інформацію, що стосується фундаментальних особистих і громадських свобод, його вчинок повинен спонукати «людей з тим же рівнем знань, свідомості та патріотизму до вчинення таких самих актів громадянської мужності». Наприкінці вересня 2013 р. американський конгрес запустив

проект реформи Агентства національної безпеки, який має на меті «обмежити певними рамками» розвідувальні програми, водночас зберігши їх «ефективність».

* * *

Таким чином, тридцятирічному військовому аналітику вдалося викликати справжню бурю в морі дипломатії, а потім, за три місяці після зроблених викриттів, спровокувати парламентські дебати в Сполучених Штатах щодо умов роботи електронної розвідки. Не доводиться сумніватися, що у нього з'являться послідовники, більшість яких віддадуть перевагу анонімності перед відкритими виступами, що загрожують серйозними наслідками. Це може спричинити ворожу реакцію. Є ризик, що спецслужби і авторитарних, і демократичних країн нададуть напливові цифрової інформації ознак глобальної загрози; оскільки після 11 вересня подібну роль відігравав міжнародний тероризм (читай – «Аль-Каїда»). Можливо, справа Сноудена спричинить зміну парадигми, яка відбудеться непомітно, не ставши предметом широ-

кого демократичного обговорення. Однак може відбутися й інше – ця справа змусить переглянути нинішню практику втручання спецслужб у приватне життя, оскільки голошніше звучатиме вимога посилити демократичний контроль над цими структурами. Головне – ситуація, що виникла, здатна прискорити усвідомлення передусім європейською спільнотою того факту, що «інтернет-уряд» – політичний суб'єкт першочергової ваги у взаємовідносинах не тільки зі Сполученими Штатами, а й такими країнами, як Росія або, приміром, Китай. Будемо сподіватися, що ім'я Сноудена асоціюватиметься саме з цим можливим вектором розвитку.

Список використаних джерел:

1. Конституція Російської Федерації - www.constitution.ru
2. Конституція США - uk.wikipedia.org/wiki/
3. Володимир Путін - http://www.fm-tv.com.ua/main_news/35509/view/

Редакція «З.С.» висловлює щире подяку журналу «Россія в глобальній політиці» за право публікації цього матеріалу

АННОТАЦІЯ

Автор статті переконаний у тому, що зараз відбувається фактична конвергенція різних країн перед лицем цифрової революції, яка грози́ть отняти у держави частку її суверенних прерогатив. Є ризик, що спецслужби і авторитарних, і демократичних країн нададуть напливу цифрової інформації ознак глобальної загрози; після 11 вересня подібну роль грав «міжнародний тероризм».

Ключеві слова: дипломатичні відносини, Едвард Сноуден, розвідка, шпionаж, лична свобода, національна безпека

АННОТАЦІЯ

Автор статті переконаний у тому, що нині фактично відбувається конвергенція різних країн перед обличчям цифрової революції, яка загрожує запозиченням у держави частки її суверенних прерогатив. Отже, існує ризик того, що спецслужби і авторитарних, і демократичних країн нададуть напливу цифрової інформації ознак глобальної загрози, роль якої після 11 вересня відігравав «міжнародний тероризм».

Ключові слова: дипломатичні відносини, Едвард Сноуден, розвідка, шпionаж, особиста свобода, національна безпека